

25. Terovanesov A. M. Pravova osnova vprovadzhenija vitchyznanoi systemy obov'jazkovogho medychnogho strakhuvannja // Chasopys Akademiji advokatury Ukrainy. 2014. №1. S.169-170.
26. Terovanesov A. M. Stanovlennja medychnogho strakhuvannja v umovakh rozvytku nepu na terytoriji Ukrainy // Pravnychyj visnyk Universytetu «KROK». 2014. Vyp.19. S.51-55.
27. Terovanesov A. M. Stanovlennja zakonodavstva pro medychne strakhuvannja u Centralnij ta Skhidnij Ukraini u dvadcjati roky KhKh stolittja // Forum prava. 2013. № 2. S.543-548.
28. Tkachenko I. V. Okhorona zdorov'ja v Ukraini v roky novoji ekonomichnoi polityky: socialjno-istorychnyj aspekt : dys. ... kand.. ist. nauk : 07.00.01. Cherkasy, 2009. 231 s.
29. Trefilov I. M. Strakhovik. Spravochnik po voprosam sotsialnogo strakhovaniya i meditsinskoy pomoshchi zastrakhovannym. – 2-e izd. Moskva : Voprosy truda, 1927. 428 s.
30. CDAVO Ukrainy. F. 337. Op.1. Spr.878. 135 ark.
31. CDAVO Ukrainy. F.342. Op.1. Spr.562. 79 ark.
32. CDAVO Ukrainy. F.342. Op.1. Spr.1241. 393 ark.
33. CDAVO Ukrainy. F.342. Op.2. Spr.1867. 133 ark.
34. CDAVO Ukrainy. F.348. Op.1. Spr.572. 78 ark.
35. CDAVO Ukrainy. F.348. Op.1. Spr.770. 78 ark.
36. CDAVO Ukrainy. F.348. Op.1. Spr.796. 246 ark.
37. CDAVO Ukrainy. F.2605. Op.1. Spr.813. 435 ark.
38. CDAVO Ukrainy. F.2605. Op.1. Spr.1081. 132 ark.
39. CDAVO Ukrainy. F.2623. Op.1. Spr.17. 173 ark.
40. CDAVO Ukrainy. F.2623. Op.1. Spr.203. 211 ark.
41. CDAVO Ukrainy. F.2623. Op.1. Spr.204. 254 ark.
42. CDAVO Ukrainy. F.2623. Op.1. Spr.207. 112 ark.
43. CDAVO Ukrainy. F. 2851. Op.1. Spr.272. 436 ark.
44. CDAVO Ukrainy. F. 2851. Op.1. Spr.364. 367 ark.
45. CDAVO Ukrainy. F.2623. Op.1. Spr.1211. 97 ark.
46. CDAVO Ukrainy. F.2623. Op.1. Spr.2585. 50 ark.
47. CDAGhO Ukrainy. F.1. Op.1. Spr.91. 98 ark.
48. CDAGhO Ukrainy. F.1. Op.6. Spr.29. 456 ark.
49. Ciborovskij O. M. Na varti zdorov'ja: Istorija stanovlennja socialnoji medycyny i okhorony ghromadsjkogho zdorov'ja v Ukraini. Kyjiv : Fakt, 2010. 440 s.
50. Shteynberg A. P. Sotsialnoe strakhovanie (Kratkie itogi, zadachi i perspektivy). Moskva : «Trud i kniga», 1924. 33 s.

Статтю подано до редколегії 12.01.2019 р.

УДК94(477)316.343.37:336.221.264"1923/29"
DOI 10.31.652/2411-2143-2019-27-36-49

Святослав Даниленко

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Податковий тягар селян в УСРР 1923 - 1929 рр.: соціально-економічний дискурс

Анотація. Розкривається теоретична складова поняття «податковий тягар» та його соціально-економічний зміст, висвітлюються кількісні показники надходження єдиного сільськогосподарського податку, відсоткове співвідношення вилученого податку до умовно-чистого доходу селянських господарств. Виявлено відмінності надходження суми податку в економічно-природничих регіонах України, зміщення податкового навантаження з північних районів до південно-східних.

Ключові слова: податки, податковий тягар, податкове навантаження, податкова система, селянське господарство, селянський двір, заможне селянство, Україна, УСРР, доходи селян.

Визначення «податковий тягар», обране як предмет історично-економічного дослідження, зафіксоване радянським податковим законодавством 1920-х рр., теоретично та нормативно адаптоване у фахових виданнях тих років. Термін мав прикладне застосування, виокремлюючи статистично-економічну складову системного оподаткування селянського двору єдиним сільськогосподарським податком, тобто фіксував співвідношення його загальної суми вилучення до умовно-чистого доходу. Податківці і теоретики податкової справи 1920-х рр. підкреслювали

організаційно-технічну, фінансово-фіскальну та соціально-класову ознаки поняття і явища – «податковий тягар» [20, С.52 – 59].

Сучасна історіографія, звільнившись від марксистсько-ленінської парадигми вивчення соціально-політичного та економічного розвитку суспільства, предметно не досліджувала податкової практики в УСРР 1920-х рр. Зазвичай історики обирають об'єктом наукових студій радянську податкову політику, висвітлюючи її в контексті теорії тоталітаризму, тому постають її «фіскально-грабунковий характер», деструктивний вплив на «згортання непу», факти ухилення селян від податків [36, С.15; 24, С.12; 17, С.66 – 78]. Соціально-політичний аспект переважає в наукових розвідках, а класово-репресивна сутність податкової політики не викликає у них жодних застережень. Історично-економічний контекст системи оподаткування селян притаманний для досліджень С. Корновенка і М. Лазуренка, які поєднали натуральну і грошові форми стягнення податку [20]. Соціально-регулятивна функція системи податків та її вплив на сільських приватних підприємців стали предметом дослідження О.О.Сушка [36], В.В.Олянич [26]. Роль і місце селянських податків у формуванні доходної частини державного бюджету дослідила О.В.Чеберяко [52]. Теоретично інноваційним виглядає тлумачення хлібозаготівлі у 1928 – 1933 рр. як форми державної повинності селян, до якого вдалася Т. Ю. Козацька, а отже, і системи оподаткування в Україні [18]. Таким чином, маємо кілька історіографічних дискурсів висвітлення «податкової політики» в УСРР 1920-х рр., які вирізняються проблемно-тематичними і частково теоретичними підходами. Однак поза увагою залишаються конкретні явища, до яких належить соціально-економічний феномен – «податковий тягар» селян.

Якщо окреслити податкову систему в Україні періоду непу категорією «загальне», то єдиний сільськогосподарський податок можна вважати за «особливе», а так званий «податковий тягар» селян за «одиничне». Його специфіка полягає не у статистично-економічних показниках вилученого податку, а в реальній соціально-економічній диференціації селянських господарств, тобто у майновій нерівності, відтак, і платоспроможності. Тому важливо застосовувати секторальний підхід, тобто розподіл податкового тягара на кожен селянський двір, враховуючи його доходи, матеріальний стан, співвідношення галузей, а не ідеологічні схеми. Важливо виявити еволюцію податкового навантаження упродовж другої половини 1920-х рр., яке припадає на апогей непу, щоб з'ясувати його соціально-економічну ефективність для селянських господарств. Теоретичні підходи завжди виконують загальну пізнавальну функцію, а наукові завдання – гіпотетичні наміри, оскільки їх реалізація постає у конкретному науково-історичному дослідженні.

Радянська податкова кампанія, а їх протягом другої половини 1920-х рр. відбулося п'ять, виконувала конкретні економічно-фінансові, соціально-регулятивні та адміністративно-фіскальні функції. Кожна з них не обходилась без урядових постанов про єдиний сільськогосподарський податок, інструкцій і циркулярів Наркомфіну УСРР та загальних директив партійних органів [9, 3]. Надходження податку свідчили про ефективність роботи податкового апарату, а з іншого боку демонструвало ставлення селян до грошової повинності перед державою. Вона була своєрідним індикатором відносин між радянською державою і приватним сектором сільськогосподарського виробництва. Більшовики, скасувавши соціально-правовий інститут приватної власності на землю та позбавивши заможних селян майна і статків, запропонували суперечливу систему партнерства у формі грошової повинності. Вона насаджувалася шляхом організації та проведення податкових кампаній.

Подвірне фінансове навантаження селянських господарств демонструвало функціональне поєднання суб'єкта та об'єкта оподаткування. Кожен двір був учасником цього процесу, а джерела його доходу об'єктом оподаткування. Загальна сума податку була соціально-психологічним і суто економічним випробуванням для селян, засвідчуючи рівень їхньої податкової спроможності. Перехід від натуральної до грошової форми податку у 1923/24 р. дезорієнтував селянина. Він уже засвоїв величину натурального податку, яка означала певну частину врожаю основних культур, сприймаючи податкове зобов'язання у пудах. На той час в УСРР було 4,5 млн. посівних господарств, з яких податкоспроможних – 2,6 млн., тому на двір припадало 77 пудів. А ринкова ціна пуда хлібних культур коштувала тоді 40 коп. золотом (у червінцях). Отже, податок обходився селянинові у 30,8 червінця [50]. Нормативно з однієї десятини мали стягувати 13,2 пуда натурального податку, загалом третину гуртового збору зернових. За обмінним еквівалентом житньої одиниці (33,1 коп. за пуд жита) загальна сума податку склала тоді 59,1 млн. червінців [34, С.38]. Надходження грошового податку у губерніях вирізнялося загальною сумою кожної з них. У квітні 1924 р. три губернії (Донецька, Київська, Одеська) внесли від 6,2 до 6,5 млн. кожна, Катеринославська і Полтавська – від 8,1 до 8,8 млн., решта у порядку величини податку: Волинська – 2,3 млн., Чернігівська – 3,5 млн., Подільська – 4,8 млн., Харківська – 5,1 млн., а разом – 53,1 млн. крб. золотом [33, С.39]. Для сільського господарства, яке щойно пододало наслідки страшного голоду та руїни, дуже велика

сума. Арифметично-кількісні відмінності зумовлені різною наявністю селянських господарств, рівнем їхньої доходності, матеріально-майновим станом, відтак, і об'єктами оподаткування. Розбіжності у цифрах загальної суми сільгосподатку 1923/24 р. можна пояснити кількома обставинами: неповною звітністю місцевих податкових органів, зарахуванням боргу попереднього року (так звана «пеня»), або ж його відкладення на чергову кампанію. В офіційних фінансових звітах Наркомфіну УСРР зазначено цифру 59,3 млн. крб. сільгосподатку [22, С.40]. Стягнення такої значної суми податку у несприятливий сільськогосподарський рік демонструє дієздатність податкових органів, особливу оперативність фіскальної функції.

Системних соціально-класових пільг оподаткування тоді ще не застосовували, тому податок розподілявся пропорційно доходам селянських господарств. Однак суми подвірного податку сприймалися селянами індивідуально. Не випадково у фахових виданнях тих років виник термін «податковий тягар». Він означав вилучення частки «умовно-чистого доходу» селянського двору. Приставка «умовно» означала специфіку доходу, адже він справді був валовим, тобто мав натуральну складову, крім неземлеробських заробітків, але вони становили незначну долю грошових надходжень. Основним джерелом доходу селянського господарства залишалося тваринництво і зернова продукція, тобто натуральні одиниці. Для внесення податку грішми селянин мусив продати певну частину врожаю з десятини, тому планував одиниці його відчуження. А податок з десятини збільшився. За розрахунками А. Шмідта, який знав податкову справу, податок з десятини у 1924/25 р. збільшився у 1,5 – 2 рази порівняно з 1912 р. Він вважав частку вилучення доходу (від 6,7 до 8,2%) для господарств Подільської, Волинської і Чернігівської губерній – «збільшенням податкового тягаря» [53, С.56]. Для решти губерній він становив 5-8%, але там були значно міцніші селянські господарства. Наркомфін УСРР враховував загальну суму «умовно-чистого доходу» у сільському господарстві, а також мав розрахунки його подвірного розподілу. На Волині цей умовний дохід становив 148, на Донеччині – 134, на Катеринославщині – 140, на Київщині – 108,7, на Одещині – 114, на Поділлі – 102, на Полтавщині – 106,8, на Харківщині – 96 і 133 крб. на Чернігівщині [23]. Вилучення 8,8% доходу селянського господарства через систему єдиного сільськогосподарського податку, особливо в контексті виконання інших форм грошової повинності, справді стали «тягарем». Будь-яке нормативне, а тим паче стихійне збільшення ставки оподаткування, обтяжувало селянина і поглиблювало соціальне неприйняття податкової політики радянської держави. У 1924 р. сільське господарство УСРР зазнало втрат від стихійного лиха, навіть призвело до випадків локального голодування селян у багатьох районах, тому податок лише додав соціальної напруги.

Для урівноваження соціально-економічної ситуації та зменшення ризиків невиконання єдиного сільгосподатку уряд УСРР запропонував календарні терміни стягнення грошової повинності селян. Перший термін стосувався 10 вересня для господарств Катеринославської, Донецької та Одеської губерній, для решти – 15 вересня, але для всіх в обсязі 20% річного завдання [8, С.18]. Він охоплював господарства, які сплачували податок за трьома ставками. До другого терміну, який завершувався 1 листопада, селяни решти губерній мали внести 50% податку. Черговий термін припав на 15 січня у розмірі 85% навантаження та 100% на 15 березня для вище зазначених губерній, а для інших податкова кампанія завершувалась 1 квітня. Подовження сплати усієї суми податку за календарним графіком дещо заспокоїло селян, але не звільняло їх від виконання. Недовиконання перекладали на нову кампанію з відсотками «пені».

Недорід з врожаю 1924 р., зумовлений вимерзанням зернових та посухою, негативно вплинув на доходи селян від рільництва і поголів'я худоби. Якщо у 1923/24 р. валова продукція зернових становила 941 млн. пудів, то у 1924/25 р. – 651,4 млн. пудів, але товарність зернових впала з 27,2% до 12,7% [14, С.127,130]. Село відреагувало на ситуацію обмеженням пропозиції хліба на внутрішньому ринку, залишивши його для формування насінневого фонду. Однак почали продавати худобу, особливо корів, хоча радикального зменшення поголів'я худоби не сталося [14, С.39]. Для унеможливлення цього деструктивного явища Наркомфін УСРР запропонував скидку єдиного сільськогосподарського податку для збереження тваринництва. Однак, надаючи пільги селянським господарствам, вимагав дотримуватись «класового принципу» [8, С.18 – 19].

Інтенсивність податкової кампанії 1924/25 р. засвідчує помісячне надходження податку. Загалом надійшло 68,1 млн. крб., а станом на жовтень – 20,7 млн., листопад – понад 12 млн., грудень – 12,7 млн., січень 1925 р. – 14,2 млн., лютий – 3,4 млн., березень – 2,7 млн., квітень – 1,3 млн., травень – 378, 2 тис. крб. [36, С.5] Фактично за чотири місяці було стягнуто 87,5% загальної суми податку в УСРР. Податкова кампанія 1925/26 р. вирізнялася від попередньої «кволими» темпами надходження податку, хоча господарська кон'юнктура була значно кращою. Гуртовий збір зернових сягнув понад 1 млрд. пудів, а товарність, тобто вивіз хліба на ринок, склала 20% [14, С.128, 130]. Осінні обстеження селянських господарств 1925 і 1926 р.,

проведені працівниками ЦСУ УСРР, зафіксували пересічний врожай озимого жита 55,1 пуд. з десятини, пшениці – 53 пуди [29, С.4]. За оцінкою рівня врожайності, яку застосовували фахівці з сільськогосподарської статистики, зазначений збір десятини був віднесений до «середнього».

Статистично-економічні показники нарахування і стягнення сільськогосподарського податку не співпадали, адже цифри були плановими, а реальність була дещо іншою. Податкове управління Наркомфіну УСРР виклало оптимістично-очікуваний прогноз для двох податкових кампаній, долучивши основні складові податкового процесу: кількість селянських господарств у 1924/25 і 1925/26 р. та їдоків у них, оподаткування десятини землі та посівної площі, наявність поголів'я худоби. Загальна кількість господарств, які оподатковувались, майже не змінилась, збільшившись лише на 63 тис. дворів. Вони могли належати до поширеного в українському селі сімейно-побутового дроблення селянського двору (одруження з виділенням землі і господарської суб'єктності). Щоправда кількість їдоків виросла на 367 тис. осіб, тобто у межах так званого природного приросту населення. Прикметною є збільшення на 577 тис. десятин оподаткованої землі, яку виявили податкові органи [43]. Оподаткування поголів'я худоби зменшилося на 110 тис. голів, пов'язане з наданням пільг у податкову кампанію 1924/25 р., коли стався недорід.

Надходження селянських коштів у податкову кампанію 1925/26 р. вирізнялося від попереднього року нестабільністю темпів. У серпні зібрали 348 тис., а за вересень 1925 р. 1,8 млн. крб., тобто у 5,3 рази більше [2, №1-2, С.82]. Щомісячно на одну округу припадало 44 тис. крб. податку, а від 75 до 100 тис. мали лише 9 округ. Для порівняння наводили цифри минулого року – 20,5 млн. на вересень 1924 р., а на 1 жовтня тоді зібрали 27% річного завдання. Поточна податкова кампанія дала 3,7% від загальної суми податку. «Зрив» темпів надходження пояснювали «наслідком дощової погоди» і «несприятливими умовами збирання врожаю», що позначилося на обмежених обсягах раннього продажу зернових на ринку. Однак ця обставина не дуже впливала на ситуацію. Аргументом вважалося перенесення першого терміну стягнення податку з 15 вересня на 1 листопада, що ближче до реальності. Але на той час селяни мали можливість продати частину врожаю для сплати податку. На 1 листопада надійшло 20 млн крб. сільгосподатку, тобто 30% від річного нарахування. Вражає об'єктивне пояснення причин «кволого» стягнення податку: «...індиферентність платників, схильних вважати більш вигідні для себе умови здавання податку (ринкові ціни для реалізації своєї продукції, польові роботи і т. інш.» [2, №3-4, С.85]

Економічно-фінансових чинників впливу не заперечували і теоретики податкової справи тих років. Професори А. Раєвський та А. Запороженко назвали загальну суму податку, отриманого на 1 квітня 1926 р. – 51,2 млн. крб., що становило 84% його річного кошторису [30, С.48]. «Недовиконання сільгосподатку, - на їх переконання, - є наслідком низки причин, серед яких варто зазначити найголовнішими: загальну кон'юнктуру ринку (зростання хлібних цін на початку півріччя), що не стимулювало вчасне внесення податку, послаблення уваги з боку громадської думки до податку, послаблення роботи місцевого радянського апарату, внаслідок чого спостерігалось зменшення податкової дисципліни, і, насамперед, та обставина, що репресивні заходи, передбачені законодавством поточної кампанії, не могли стати серйозним стимулом до своєчасного здавання податку (скасування окремих термінів і штрафів, незначний розмір пені, обмеження довкола опису та продажу майна) і т. інш.» [30, С.49] Дуже розгорнена характеристика обставин і причин недовиконання податку, особливо щодо репресивних заходів. На Всеукраїнській нараді завідуючих губернськими фінвідділами, яка відбулася 10 травня 1925 р., прогнозували стягнути 70 млн. крб. єдиного сільськогосподарського податку[40]. Згодом зменшили суму до 61 млн., але і вона виявилася непосильна.

Грошова форма нарахування податку була орієнтована на виявлення джерел доходу селянських господарств, але вони змінювались залежно від наслідків господарювання. Селянин знав від сільських податкових комісій і фінінспекторів райвиконкому відносну суму податку, яка не завжди супроводжувалася сезонними надбавками, тобто мала сталу величину. За таких умов селянин справді чекав на покращення ринкової кон'юнктури цін, але мали місце значно вагоміші чинники – податкова спроможність селянського господарства. Якщо брати до уваги оподаткування доходу з тваринництва, то виникає складна колізія. Весною 1926 р. 36% господарств не мали корів, а з однією коровою було 53,6%, з двома – 9,6%, троє голів – 1% [28, С.216]. Необхідно зазначити, що кошти від продажу худоби становили вагоме джерело погашення подвійного податку. У структурі сільськогосподарського податку, сплачуваного селянами Волині 1925/26 р., зазначена стаття доходу становила 54%, а зернові – 14% [40]. Однокорівні господарства посідали значний відсоток серед достатньо забезпечених землею селянських дворів. Вони становили від 48 до 56% господарств з посівним клином від 10 до 20 десятин, а чверть дворів мала 30 десятин під зерновими [40]. Основним джерелом доходу було рільництво, а корова забезпечувала селянську родину молочними продуктами, тобто не була

товаром, хоча худобу називали «товаром», коли виганяли на випас. На Поліссі без робочої худоби (воли, коні) було тоді 27,1%, на Правобережжі – 56,1%, на Лівобережжі – 38,6%, у південному Степу – 45% дворів [13, С.65]. Дуже вразливий соціально-економічний тип платника податку з хиткою платоспроможністю.

Податкові органи враховували майновий стан господарств та об'єкти оподаткування. У 1925/26 р. на господарство без худоби припадало 5,8% «податкового тягаря», з однією одиницею – 11,4%, з двома – 21,9%, з трьома – 33,6%, з чотирма – 44,4% [41]. Зазвичай без худоби були малоземельні двори, тому прогресія мала економічну і класову складові. Об'єктів для оподаткування у пролетарських та напівпролетарських господарствах було обмаль. Дивно, але господарства без робочої і продуктивної худоби становили 26,6% платників сільськогосподарського податку, навіть більше від контингенту з однією коровою (25,8%), а з двома становили 28,8%, з трьома – 14,6%, з чотирма і більше – 7% [41]. Однак питома вага перелічених груп у загальній сумі внесеного податку мала інші показники. Перша група господарств, тобто без худоби, посіла у 1926/27 р. 8,2%, у 1927/28 р. – 8,9%, друга – 15,6% і 11,1%, третя – 27,5% і 30,4%, четверта – 25% і 25,2%, п'ята група – 23,5% у податкову кампанію 1926/27 р. і 19,2% у наступну 1927/28 р. [41] Вони були учасниками податкових операцій, тобто платниками, навіть в умовах функціонування так званих соціально-класових пільг. У 1926/27 р. від єдиного сільськогосподарського податку звільнили – 21,9%, у 1927/28 р. – 31,8%, у 1928/29 р. – 35% селянських господарств [47]. Економічна доцільність застосування подібної пільги викликала чимало запитань, але класова лінія взяла гору. Податкове навантаження переклали на заможні групи селянства, вигадуючи різні форми їх додаткового оподаткування.

Офіційна і відомча статистика фіксувала показники нормативного і реального оподаткування селянських господарств. Вичерпна статистика обліку об'єктів оподаткування засвідчувала участь селянського двору у фінансово-економічних відносинах з державою. Селянин виступав індивідуальним інвестором функціонування системи радянської влади, щорічно сплачуючи різні податки та грошові зобов'язання. Податківці оцінили «народний доход», тобто фінансовий потенціал українського селянства, який у 1926/27 податковому році становив 1,2 млрд. крб. Зазначена сума представляла «умовно-чистий доход» селянських господарств, який розподілявся по різних соціальних групах нерівномірно: на господарства без худоби припадало 14,4%, з однією одиницею (корова або кінь) – 21%, з двома – 28,7%, з трьома – 21%, з чотирма – 8%, з п'ятьма і більше – 6,5% [39, С.47]. Отже, домінування однієї чи іншої соціально-економічної групи села не спостерігалось. Револьюційні аграрні перетворення нівелювали майновий стан мешканців українських сіл. Зникло поміщицьке землеволодіння і фермерські господарства підприємницького типу, які були основними виробниками сільськогосподарської продукції. Фактично безземельні і безкорівні селянські двори, а їх налічувалося тоді 1,3 млн. одиниць, зосереджували майже 15% умовного доходу, а з трьома одиницями худоби посідали 21%, хоча їх було 734 тис. дворів. Сільські пролетарі, яких політично підтримувала влада, займалися неземлеробськими заробітками. Сумарно вони співпадали з не хліборобськими заробітками господарств з трьома одиницями худоби, але для останніх сума 5,1 млн. крб. була додатковим доходом, а не основним. Кількісне та економічне співвідношення наявної ріллі і худоби засвідчувало фінансову платоспроможність селянського двору, його співучасть у відбудові промисловості, формуванні державного бюджету.

Функціональним коефіцієнтом індивідуальної та асоціативної участі селян у фінансуванні інститутів державної влади були подвірні суми єдиного сільськогосподарського податку та його річні обсяги. Фінансово-статистичні органи володіли інформацією про секторальний внесок суб'єктів господарювання до бюджету, повідомляли партійно-політичні структури про надходження податків від різних соціальних груп села. Тому їх ідеологічні заклики про посилення класових принципів податкової політики виглядали упередженими і деструктивними. На селянські господарства з наділом від 6-ти до 15-ти десятин землі припадало 40,1% суми нарахованого сільгосподатку, а від 15-ти і більше десятин – 15,8% державної грошової повинності [39, С.47]. Отже, вони посідали ключове місце у фінансових балансах, а влада вважала їх соціально-класовим баластом.

Номенклатурні працівники фінансових органів і теоретики розмірковували довкола пропорцій так званого «тягаря оподаткування», але в контексті співвідношення суми податку до умовно-чистого доходу селянського двору [21, С.104]. Для практичного українського селянина вилучений податок сприймався через його споживчо-трудова норма, тобто цінову вартість і дольове відчуження продукції. Для малоземельних і безкорівних селянських дворів податок був безболісним, тому що сягав трохи більше одного відсотка їхнього сукупного доходу. Збільшення рівня землезабезпечення двору підвищувало ставки оподаткування, відтак, і вилучення частини його доходу. На двір з наділом 2 – 3 десятини припадало 5,3 крб. податку. Кожен господар знав про ринкові (базарні) ціни на зернові культури та худобу, тому сприймав суму подвірного

податку через власний обмінний еквівалент: скільки жита або пшениці можна було б купити за вилучений грошовий податок. У січні 1926 р. пуд жита коштував 1 крб. 23 коп., у квітні – 1 крб. 11 коп., у липні – 82 коп., у жовтні 76 коп. [51, С.2] Отже, враховуючи рівень сезонних цін, селянин-незаможник з наділом 2-3 десятини міг купити від 4,3 до 7,9 пудів жита. А ячменю, гречки, проса, вівса, з огляду на сільські ціни, значно більше. Сезонні коливання цін на зернові культури зумовили відносне зволікання з внесенням грошового податку, адже селянин намагався продати продукцію за вищими цінами.

Сума подвірного податку для заможного-середняцького типу (від 5 до 20 десятин) була пропорційною доходам та об'єктам оподаткування. Вона коливалася у межах 14 – 138 крб., яка була посилення для відповідних соціально-економічних груп. Однак ставлення до податку виявилось у них прагматичним. Вироблена за участі усієї родини продукція була власністю двору, який відчужував її чималу суму. Селянин, як господар і агроном, дбав про класичні пропорції хлібофуражного балансу (посів, внутрішнє споживання родини, відгодівля худоби, податки), тому кожен пуд був на його рахунку. Він реалізовував на ринку так звану товарну частину зернової продукції, а вона у п'яти основних культурах становили чверть валового збору. Тому «розбазарювати» зернові було б проявом легковажності і безгосподарності. Він знав про ціни на ринку, тому кожен зайвий пуд зернових та іншої продукції підвищував купівельну спроможність двору. У квітні 1926 р. дійна корова коштувала 87 пудів жита [31, С.21], а натуральна складова податку (137,3 крб. поділити на ціну пуда жита 1 крб. 11 коп.) становила 124 пуди. Вагомий аргумент для виваженого ставлення до податку, а можливо уникнення від повного оподаткування джерел доходу та їх ретельного оцінювання. Пара фабричних чобіт коштувала тоді 16 – 17 крб. [31, С.102-103], відтак, беручи до уваги суму подвірного оподаткування, заможного-середняцька селянська родина могла купити кожної податкової кампанії від однієї до 7 пар взуття. Зазначу, що ця соціально-економічна група не мала фінансової підтримки з боку держав, а швидше навпаки – вважалася об'єктом для «мобілізації коштів» на відбудову промисловості.

Соціально-економічний і психологічний тягар податку сприймався селянином через баланс внутрішнього споживання власної продукції та купівельної спроможності двору. На Полтавщині господарства до 3-х десятин могли дозволити у 1925 р. 50 пуд. жита на душу селянської родини, а від 9-ти і більше десятин – 71 пуд. На Київщині особисте споживання хліба у господарстві з наділом до двох десятин обмежувалося 38 пудами, від 2-3 десятин 45 пудами, 6 і більше десятин – 59 пудів [46]. Чим вищим був рівень матеріального забезпечення селянського двору, тим менше витрачалося на споживання. Господарства з рівнем доходу до 1000 крб. витрачали на внутрішнє споживання 73,3%, а від 3-х до 4-х тис. крб. 29% сімейного доходу [23, С.174]. Подвірна сума доходу вирізнялася в економічно-географічних районах України, але була прив'язана до рівня земле забезпечення селянських господарств. Наприклад, у лісостепових районах господарства з наділом до 3-х десятин мали на двір 180 крб., від 3-х до 6-ти 276 крб., а групи від 6 до 15 десятин 455,5 крб. Степові господарства селян дещо вирізнялися від решти, але дохід першої групи становив 114 крб., другої – 261 крб., третьої – 489, четвертої – 378 крб., а з наділом понад 15 десятин – 624 крб. [46] Дохід був справді умовним, тобто встановлений податківцями згідно норм прибутковості та джерел оподаткування.

Податкове навантаження (тягар), тобто відсоток вилученого податку до загальної суми оподаткування конкретного двору, не було однаковим за цифровими показниками. Видатки селянського господарства у податкову кампанію 1924/25 р. становили 6,5% загальної суми умовно-чистого доходу, хоча в окремих округах вони коливалися у межах 10 – 13,3% [33, С.76], тобто мали локальну специфіку. Селянські бюджети селянського двору, які ретельно досліджувались підрозділами фінансової та сільськогосподарської статистики, демонстрували його платоспроможність, готовність до фінансових ризиків та отримання кредиту, а також розписували структуру доходів. Вони мають принципове науково-історичне значення, оскільки підтверджують теорію про сімейно-трудоий тип селянського господарства.

Структура грошових доходів селянського двору (у %) [6, С.15].

Райони	власна продукція	торгівля	заробітки	кредит	інші джерела	разом
Полісся	40,8	3,7	36,1	10,4	9,0	100
Правобережжя	50,3	3,2	30,6	9,5	6,4	100
Лівобережжя	55,2	3,6	24,6	8,6	8,0	100
Степ	58,0	3,2	23,8	7,7	7,3	100
УСРР	53,1	3,4	27,4	8,8	7,3	100

Наукові записки ВДПУ ім. М.М. Коцюбинського

Отже, посилаючись на матеріали таблиці зазначимо, що селянське господарство мало два головних джерела надходження грошей: продаж власної сільськогосподарської продукції і неземлеробські заробітки (кустарні промисли, відходництво). Кредит, який розподіляли за класовим принципом, давав певну фінансову перевагу, але його повертали з відсотками та штрафом за несвоєчасне погашення, тому він вважався грошовим зобов'язанням перед державою. Пропорції грошових доходів селянського двору розкривають їхні джерела, які засвідчують феномен господарської самобутності і самодіяльності. Вражає значний відсоток коштів від сезонних заробітків та промислів, особливо на Поліссі з високим рівнем безземелля та малоземелля. Від продажу продукції рільництва на Поліссі надходило 38,8% грошових доходів до селянського бюджету, на Правобережжі – 38,7%, на Лівобережжі – 40,9%, у Степу – 52,7%, а решта – від реалізації продукції тваринництва [6, С.16]. Остання давала 61,2% грошових надходжень у господарствах Полісся та Правобережжя УСРР, 59,1% на Лівобережжі і лише у Степу 47,3% [6, С.16]. Інтенсивність селянських видатків припадала на жовтень – грудень, а також і сплата податку. Селянин вимушений був продавати продукцію, інколи дешево, щоб внести єдиний сільськогосподарський податок та позбутися тягара грошової повинності. Саме осінньо-зимового періоду селянин отримував від продажу худоби, продукції рільництва і від заробітків 81% всіх грошових надходжень [6, С.78].

Податкова статистика, яка майже вичерпно охоплювала об'єкти оподаткування селянських господарств, базувалася на стаціонарних і динамічних обстеженнях реального сектору. Вона опиралася на встановлення норм прибутковості галузей сільського господарства, тому остаточні цифри відповідали базовим соціально-економічним та фінансово-господарським процесам і явищам. Сумарно і територіально податок вирізнявся векторним дискурсом, зумовлений економічними і кількісними відмінностями регіонів.

Питома вага сільгосподатку в економічній районах УСРР [7, С.49].

Райони	оподаткований дохід (млн.крб.)	у %	податок 1925/26 (млн.крб.)	у %	податок 1926/27 (млн.крб.)	у %
Полісся	208,6	16,6	10,7	14,5	11,8	13,5
Правобережжя	291,8	23,2	15,3	20,8	16,1	18,5
Лівобережжя	250,3	19,8	14,9	20,2	17,6	20,2
Степ	508,3	40,4	32,7	44,5	41,7	47,8
УСРР	1259	100	73,6	100	87,2	100

Суми оподаткованого доходу і податкових стягнень, викладені в таблиці, демонструють виразну тенденцію перекидання фінансового тягара з півночі на південний схід, тому що до степових районів належали і східні регіони Донбасу. Очевидна тенденція до збільшення загальної суми податку від однієї податкової кампанії до іншої. Враження про подвійне оподаткування селян степових регіонів, яке складається від загальної суми оподаткованого доходу, є оманливим, якщо звернутися до кількості господарств у кожній з географічно-економічних одиниць УСРР. Вони вирізнялися не лише кількісно, але і за джерелами доходів, об'єктами оподаткування, матеріальними статками та рівнем господарського розвитку. Вісім степових округ (Зінов'ївська, Маріупольська, Мелітопольська, Миколаївська, Одеська, Первомайська, Старобільська, Херсонська) та Молдавська АСРР мали облікової землі у 3,2 рази більше від Полісся, а також у 1,5 рази більше поголів'я худоби, тому і оподаткованого доходу у 2,3 рази вище [39, С.49]. Зазначена пропорційність швидше відтворює джерела доходів від об'єктів оподаткування, але за сумою стягнення податку та його питомою вагою – фінансову першість тримав Степ. Нарахована сума податку 1926/27 р. становила 95,6 млн. крб. [39, С.49], а в таблиці дещо менша – 87,2 млн. крб. Селяни південно-східних регіонів були основними платниками єдиного сільськогосподарського податку. Однак, якщо «розверстати» загальну суму податку за кількістю селянських господарств у зазначених районах, то картина постає дещо іншою: на поліське господарство селянина припадало 20,5 крб., подільського і черкаського – 8,6 крб., полтавського, харківського і сумського – 13,5 крб., але в степових районах – 34 крб. [39, С.49].

Відсотки вилучення умовно-чистого доходу в господарствах основних економічно-географічних районів УСРР менш показові, ніж подвірний розподіл «податкового тягара», хоча і він є пересічним. Узагальнено, але за матеріалами офіційної податкової статистики, на один двір у Поліссі та Правобережжі припадало 12,3 крб., на Лівобережжі 18,6 крб., у степових регіонах 27% [39, С.49]. Селянин відчував справжній «податковий тягар», коли його безпосередньо оподатковували сільські облікові комісії. Середні статистично-економічні показники засвідчували загальні тенденції, хоча і кількісно зафіксовані.

Зміни податкового законодавства 1927/28 р. [11; 10], особливо в частині норм прибутковості і ставок оподаткування, одразу позначились на сумарних показниках надходження податку. Постанова РНК УСРР 14 травня 1927 р. «Про затвердження основних положень проведення єдиного сільськогосподарського податку на території УСРР у 1927 – 1928 році» передбачала оподаткування присадибних ділянок, доходів від дрібної худоби (свиной понад 5 місяців і більше та овець), спеціальних галузей господарства (садів, городів), від виноградників і тютюну, цукрових буряків, неземлеробських заробітків. Порядок оподаткування останніх відбувався за нормативно-пропорційним порядком: до оподаткованого доходу зараховували 15% заробітку працівника, що постійно проживав у своєму господарстві, 10% поза власним двором [10, С.39].

Господарства, які мали неземлеробські доходи та оподатковувались згідно цієї постанови, становили на Поліссі 13,2%, на Правобережжі 7,2%, на Лівобережжі 17,2%, у Степу 9,4% [11]. Встановлювалися таблиці норм доходності від рільництва, луківництва та великої рогатої худоби, городництва і садівництва. Вони вирізнялися ставками для господарств адміністративних округ. Наприклад, дохід однієї десятини посіву для Херсонської округи становив 25 крб., ріплі – 20 крб., а найвищим був на Уманщині (85 крб.), Білоцерківщині (82 крб.). Вважалося, що селянин отримував від коня 22-30 крб. доходу, хоча ніхто з податківців не пояснював формули появи цього доходу. Зазвичай селянин виділяв частину хлібофуражного балансу на утримання тягла. Податковий кошторис прибутковості вола обходився селянинові від 16 до 22 крб. за одні «роги» [11, С.42-43]. Усі сади до 0,25 десятин оподатковувалися як рілля, але звільнялися від оподаткування доходи за наявності однієї свині, трьох овець та п'яти вуликів. Законодавець визнав дуже дохідними промислові сади, встановивши від 120 до 170 крб., виноградників до 190 крб. за десятину. Наявність вулика, хоча дохід забезпечували бджоли, коштувала власнику 5 крб. з одиниці. У 1926/27 р. доходи від спеціальних культур не підлягали нормуванню [12]. Оподаткуванню підлягали доходи від зовнішніх заробітків (10% від їх суми), а також прибутки сільських кустарів в розмірі 20–40% загального доходу [44, Спр.4]. Розширення кола об'єктів оподаткування, про яке не раз говорилося на різних нарадах у Податковому управлінні Наркомфіну УСРР, почали системно впроваджувати.

На початку січня 1927 р. податківці України підкреслювали особливість української реформи сільгосподатку. Так, нарком фінансів М.Полоз, доповідаючи на всеукраїнській нараді з питання сільськогосподарського податку, вказав на відмінність системи оподаткування селян в УСРР від інших республік [4]. Вона полягала у подвірному оподаткуванні, тобто доходу з двору, а не його розподілу за їдоками. Висловлювалися пропозиції про скасування оподаткування прибутку кустарів, про врахування якості землі при нормуванні доходності десятини, а також за нарахування податку на орендаря [5]. Однак принцип розподілу доходу на їдока зберігся. Згідно «Положення» про сільгосподаток від 2 квітня 1927 р. сума податку на двір залежала від наявності так званих їдоків, тобто членів селянського двору. Якщо він мав 800 крб. річного доходу та двох працездатних, тобто лише двох осіб, то мав сплатити 140 крб. податку, а з 10-ма особами – 81 крб. [10, С.46-47] Збільшення доходу зумовлювало зростання суми податку, яка зменшувалася пропорційно кількості їдоків: від ставки з двома особами до 14-ти у 3,5 рази [10, С.46-47]. Але зазначена шкала стосувалася господарств з доходом від 800 до 849 крб. Дехто з керівників союзного Наркомфіну вважав, що багатодітні селянські родини належали до «міцних господарств», тому оподаткування за їдоками і «податком до двору» відповідало «лінії класового розподілу тягаря оподаткування на селі» [38]. Українські податківці ділилися «передовим досвідом» оподаткування доходу з урахуванням кількості їдоків [15].

Сільські облікові комісії, озброївшись нормативно-циркулярними матеріалами, ретельно здійснювали суцільну перевірку джерел доходів та об'єктів оподаткування, особливо землі та наявності худоби і промислових садів. Встановлювали загальний (умовний) дохід селянського двору, знімали по 20 крб. на їдока, а решту оподатковували. Наприклад, господарство мало 390 крб. доходу та 6 душ, тому для оподаткування залишили 270 крб. (120 крб. списували на їдоків). Далі підключали «податкову арифметику»: з перших 25 крб. стягували 4 коп. за кожен карбованець доходу (1 крб.), від 25 до 100 крб. – 8 коп. (фактично з 75 крб., тому плюс 6 крб. податку), далі поверх 100 і до 200 крб. – 14 коп. (14 крб.), поверх 200 до 300 крб. – 18 коп. з кожного карбованця [15]. Весною 1928 р. з кожного карбованця від 200 до 250 крб. (сума «надвишку» 50 крб.) стягували 20 коп., а максимально 30 коп. з-понад 600 крб. [25] Чим вищою була доходність господарства, тим більше податку доводилося сплачувати. Саме на цій стадії оподаткування та локально-територіального стягнення селянин відчував реальність «податкового тиску». Сума податку залежала від суб'єктивної оцінки та класової позиції голови сільської облікової комісії, яку зазвичай очолював голова сільради. Інколи класовий принцип ототожнювався з банальною соціальною помстою, яку реалізовували так звані сільські активісти.

Наукові записки ВДПУ ім. М.М. Коцюбинського

Загальні статистично-економічні показники стягнення податку за адміністративно-територіальною ознакою у 1927/28 р. підтверджують сталу тенденцію до концентрації основної суми єдиного сільгосподатку у степових господарствах.

Стягнення податку в економічних районах УСРР у 1927/28 р. [48]

Райони	сума податку (у млн. крб.)	% вилучення доходу	% податку по району
Полісся	13,3	6,1	14,1
Правобережжя	16,2	5,7	17,1
Лівобережжя	19,2	7,3	20,3
Степ	46,1	8,8	48,5
УСРР	94,8	7,3	100

Селянські господарства степових районів сплачували майже половину сільськогосподарського податку, а тенденція його переміщення з півночі на південь, виявлена у минулу податкову кампанію, збереглася.

Нарахування сільськогосподарського податку по соціально-економічних групах селянства у 1927/28 та 1928/29 р. та регіонах віддзеркалювало загальні принципи оподаткування джерел доходів та самих об'єктів оподаткування. Видатки сімейного бюджету на погашення сільськогосподарського податку не мали системного деструктивного впливу на господарські основи селянського двору. Податок становив не більше 1,7% загальної суми бюджету селянської родини з посівним клином до 2 десятин, 4,1% – для 2-4 десятин – 6,3% для 4-6 десятин, 7,4% – для 6-8 десятин, а для господарств з 8-16 десятинами – від 8,3% до 9,6% її видатків [13, С.172]. Вважалося, що податок до прибутку 1,6% був нижчим від неоподаткованого мінімуму. Його прогресія стрімко зростала у відповідності до загальної суми доходу. Вона ставала відчутною для господарств з прибутком від 600 до 900 крб. на двір, коливаючись у межах 11 – 16,2% у 1927/28 р., а наступна податкова кампанія 1928/29 р. характеризувалася збільшенням ставки відрахування – від 13,2 до 22,5% прибутку [15, С.104].

Єдиний сільськогосподарський податок належав до так званих «державних прямих податків», тобто спрямовувався безпосередньо у доходну частину державного бюджету. Ним розпоряджався Наркомфін СРСР, але за формальною згодою Наркомфіну УСРР та ВУЦВКу. Протягом другої половини 1920-х рр., судячи з офіційних документів та інструкцій фінансових органів, питома вага сільгосподатку серед інших податків постійно зменшувалася: у 1924/25 р. він становив 54,8%, у 1925/26 р. 39,3%, у 1926/27 р. – 38,6%, у 1927/28 р. – 33,1% серед загальної суми усіх податкових надходжень [16, С.29]. Суттєво збільшилася роль і місце промислового і прибуткового податку, які стали домінувати, але загальна сума сільськогосподарського податку не зменшилась, а навіть виросла. Якщо у 1925/26 р. його надійшло 62,3 млн., то у 1926/27 р. – 89,9 млн., у 1927/28 р. – 87,6 млн., у 1928/29 р. – 97 млн. крб. [44, Арк.118]. Ці цифри назвали під час наради у Наркомфіні УСРР 9 березня 1929 р. За іншими даними на 1 травня 1929 р. надійшло 97,3 млн. крб. сільгосподатку від селян, а також 2,1 млн. крб. від радгоспів системи Цукротресту [44, Арк.3]. У звіті Податкового управління про стягнення податку 1928/29 р. зазначалося, що на 1 травня 1929 р. реально надійшло 63,5 млн. податку, а решту – 33,5 млн. крб. сподівалися отримати до 1 жовтня. Врахувавши загибель 2 млн. десятин озимих, обмежились загальною сумою податку 87 млн. крб. Однак вирішили компенсувати втрати шляхом збільшення податку за 1929/30 р.: спочатку розглянули цифру 137 млн. крб., згодом зменшили до 101 млн. крб. [44, Арк.5] Станом на 2 листопада 1929 р. надійшло 96,5 млн. крб. сільгосподатку, з яких від селянських господарств – 93,9 млн., від колгоспів – 0,2 млн., від радгоспів 2,3 млн. крб. [44, Арк.13]

Наприкінці 1920-х рр. грошова повинність селян не обмежувалася лише податками. Фінансові органи вигадали термін «мобілізація коштів», започаткувавши системне вилучення грошових доходів селян. Влада вважала, що селянин «збагатився» за роки непу, тому настав час для його пограбування. Наркомфін СРСР встановив план мобілізації коштів для селян УСРР – 510 млн. крб., а податок та самообкладання становили 34% плану «мобілізації коштів» [49]. Наркомфін УСРР виконав до кінця грудня 1929 р. 56% союзного фінансового завдання, тому податковий тиск на селян став відчутним, набувши ознак карально-репресивних акцій.

Перехід до індивідуального та експертного оподаткування заможного-середняцьких господарств з одночасним здійсненням системи самообкладання політизував соціальні відносини на селі, деструктивно вплинув на принципи функціонування єдиного сільськогосподарського податку. У серпні 1929 р. селянські господарства поділилися на чергові соціально-економічні групи, взявши за основу пересічний дохід на двір: 25% мали до 150 крб., 32% від 150 до 200, 28% від 250 до 400, а від 600 до тисячі крб. – близько 14% [44, Арк.20].

Вони не мали соціально-економічних ознак (бідняк, середняк, куркуль), тому що забезпечували секторальний принцип вилучення податку за індивідуальним (експертним) підходом. У Сахновщанському районі Полтавської округи за індивідуальним принципом мали оподаткувати 12%, але зупинилися на 3,6%, у Зінківському 1,4%, у селах Кременчуцької округи 2% [44, Арк.11]. Індивідуальний «порядок» оподаткування став ручним принципом встановлення соціально-економічної типології селянських господарств. Сільські облікові комісії спільно з сільськими радами займалися «експертним» обстеженням селянських дворів, відтак, норми прибутковості залежали від рівня класової свідомості голови сільради, комнезаму, тому селяни засипали скаргами партійно-радянські органи. Особливу фіскальну функцію виконувала система «самообкладання», яка стала паралельним і додатковим сільгосподатком, подвоївши податковий тягар для селян.

Отже, селяни відчували «податковий тягар» під час стягнення єдиного сільськогосподарського податку, особливо нарахування його загальної суми для району, села і кожного двору, вручення податкових листів та фінансових зобов'язань, вилучення згідно подвірного оподаткування у зазначені терміни. Фактично податкоспроможними виявилися трохи більше половини селянських господарств України, решта оподатковувалася за так званим «неоподаткованим мінімумом», або ж звільнялась від податку (35%). Однак фінансове зобов'язання розподілялося подвірною, тому навантаження набирало класових соціально-економічних ознак.

Суми реальних коштів, які надійшли від селян до податкової каси Наркомфіну, засвідчують їх індивідуальну та колективну участь у фінансуванні органів радянської влади. Інтенсивність податкових внесків – своєрідний фінансовий індикатор стосунків держави і селянства. Основним платником податку були середняцько-заможні групи села, які відчували особливий податковий тиск з боку політичних та податкових органів. З кожною податковою кампанією загальна сума податку зростала, а соціально-податковий тягар на селянський двір збільшився у 2 з лишком рази порівняно з 1912 р., навіть без врахування класового підходу у формі експертного оподаткування. На господарства з наділом від шести до 15-ти десятин припадало 40,1% суми нарахованого податку, а від 15-ти і більше – 16%, тому «тягар» очевидний. Видатки селянського двору на погашення єдиного сільськогосподарського податку не перевищували 13% умовно-чистого доходу, але це відносна частка, оскільки у кожному конкретному випадку питома вага грошової повинності зростала.

Соціально-економічна і морально-психологічна складові «податкового тягара» сприймалися селянами однаково суперечливо, тому що 10 – 13% вилучення доходу селянського двору виглядали доволі вагомо. Селянська родина була свідомо того, що сума податку означала позбавлення їх кількох пар чобіт, дійної корови, третини і більше врожаю з десятини, фабричного реманенту. За таких умов статистично-економічний вимір «тягара» переростав у соціально-ментальний, адже господар знав кращі часи, коли податки були нижчими. Усвідомлення суми податку через норми внутрішнього сімейного споживання продукції додавали невтішних соціальних настроїв.

Системне навантаження податку на заможні групи селян виявилось у більшовицьких соціальних пільгах, тобто через звільнення найбідніших від грошової повинності. Якщо у 1926/27 р. вони становили 21,9% усіх платників податку, то у 1928/29 р. – 35%, а тому весь фінансовий тягар переклали на «заможно-куркульські елементи». А тут проглядається стратегічний дискурс податкової політики: вирішити фінансові питання шляхом абсолютизації ідеологічно-політичних факторів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бубнов М. О тяжести обложения населения СССР // Плановое хозяйство. 1926. №10.
2. В Финансово-экономическом бюро // Финансовый Бюллетень. 1925.
3. Вольф М. Единый сельско-хозяйственный налог. Как он будет проводиться в 1924 – 1925 г. Х.: Госиздат Украины, 1924. 61 с.
4. Всеукраинское совещание по сельскохозяйственному налогу // Украинский экономист. 1927. 12 января.
5. Всеукраїнська нарада в справах сільськогосподарського податку // Радянське село. 1927. 20 січня.
6. Грошовий обіг селянського господарства України за 1926–27 р. За щоденними записами доброхотних кореспондентів. Статистика України №123. Вип. 4. Том IV. Серія II. Сільськогосподарська статистика. Х., 1928.
7. Единый сельскохозяйственный налог. Х., 1926.
8. Единый с.-х. налог // Финансовый Бюллетень. 1924. №39.

Наукові записки ВДПУ ім. М.М. Коцюбинського

9. Единый сельско-хозяйственный налог 1924-1925 г. Издание Подольского губфинотдела. Винница: Типография им.Ленина, 1924. 30 с.
10. Единый сельскохозяйственный налог. Положение от 2 апреля 1927 года. Инструкция к нему и постановления Советов народного комиссаров союзных республик. М.: Фин. Изд-во НКФ СССР, 1927. 257 с.
11. Єдиний сільськогосподарський податок 1927-28 року. Х.: Видання Народного комісаріату фінансів УСРР, 1927. 47 с.
12. Єдиний сільськогосподарський податок на 1927 рік // Радянське село. 1927. 12 травня.
13. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Рік перший.
14. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Випуск 2.
15. Зотов В. К итогам всесоюзного совещания по сельскохозяйственному налогу // Украинский экономист. 1927. 19 февраля.
16. Итоги и перспективы промышленного обложения в Союзе ССР (к проекту реформы налога в 1928 году). Сб. статей с предисловием Замнаркомфина Союза ССР М.И.Фрумкина; под ред. помощника начальника Госналога Союза ССР М.И.Лифшица. М., 1928.
17. Капустян Г.Т. Податкова політика радянського режиму в суспільно-політичних настроях селянства України 1920-х років // Carpathica-Carpatika. Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку Карпатського регіону в ХІХ – ХХ ст. Зб. наук. праць. Ужгород: Два кольори, 2001. Вип. 10.
18. Козацька Т.Ю. Формування системи державних повинностей сільського населення Української СРР (1928 – 1933 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України /Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2005. 217 с.
19. Корновенко С.В., Лазуренко В.М. Село. Хліб. Гроші: Податкова політика радянської влади в українському селі у період НЕПу . Черкаси: Відлуння-Плюс, 2003. 159 с.
20. Ларин Ю. Советская деревня . М., 1925.
21. Лифшиц М. Каким должен быть сельхозналог? // Большевик. 1926. №2.
22. Материалы для определения роли Украины в общегосударственном бюджете СССР в 1913, 22 –23, 23 –24 и 24 –25 гг. Х., 1925.
23. Матеріали до оподаткування прибутків населення. Облік 1926-27 року. Статистика України №146. Вип..2. Серія VI. – Х., 1928.
24. Міняйло С.А. Податкова політика радянської влади в українському селі в умовах формування та утвердження радгоспно-колгоспної системи (1930 – 1939 рр.): історичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.: спец. 07.00.01 – історія України /Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2007.
25. Новый закон про єдиний сільсько-господарський податок // Радянське село. 1928. 10 травня.
26. Олянич В.В. Розвиток приватного та кооперативного підприємництва селянських господарств в Українській СРР 1921-1929 років: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України /Харківський нац. ун-т імені В.Н.Каразіна. Х., 2015. 40 с.
27. Олянич В.В. Приватне та кооперативне підприємництво селянських господарств в Україні (1921 – 1929 рр.): історичний аспект: монографія . Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2012. 304 с.
28. Підсумки весняного обслідування сільського господарства України в 1926 р. Статистика України №94. Х., 1927.
29. Підсумки осінніх обслідувань сільського господарства України в 1925 і 1926 рр. Статистика України №126. Х., 1928.
30. Проф. А.Раевский и А.Запороженко. Реализация государственного и местного бюджета на Украине // Хозяйство Украины. 1926. №5 6.
31. Рух цін на Україні в 1926 р. Серія XII. Т.1. Вип. 5. Статистика України №129. Х.
32. Сведения о поступлении по единому сельхозналогу // Финансовый Бюллетень. 1924. №31.
33. Селянські бюджети України. Монографічне обслідування селянських бюджетів за 1924 – 25 господарський рік. Статистика України №145. Вип..3. Х., 1927.
34. Сельскохозяйственный налог 1923–24 года и состояние сельского хозяйства Украины // Финансовый Бюллетень. 1924. №1.
35. Скрипчинська Н.О. Податкова політика радянської влади в українському селі в 20-х роках ХХ ст.: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України / Нац. педаг. ун-т імені М.П.Драгоманова. К., 2014.
36. Статистика финансов // Финансовый Бюллетень. 1925. №3-4.
37. Сушко О.О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921 – 1928): історико-теоретичний аспект. К.: Преса України, 2003. 251 с.

38. Тов. Фрумкин о системе обложения с.-х. аналогом // Украинский экономист. 1927. 10 февраля.
39. Фінанси України 1926 – 1927 рік: Статистика України №150. Вип. 6. Серія IV. Статистика фінансів. Х., 1929.
40. ЦДАВО України. Ф.30. Оп.1. Спр.4884.
41. ЦДАВО України. Ф.30. Оп.1. Спр.4889.
42. ЦДАВО України. Ф.30. Оп.1. Спр.4898.
43. ЦДАВО України. Ф.30. Оп.1. Спр.6343.
44. ЦДАВО України. Ф.30. Оп.2. Спр.3760.
45. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.1889.
46. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.2750.
47. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.2755.
48. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.3165.
49. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.6. Спр.45.
50. Ціни на продукти сільсько-господарського виробництва в сільських місцевостях України за 1925 – 1927 рр. Статистика України №145. Х., 1928.
51. Чеберяко О.В. Бюджетна система в УРСР 1920-х рр.: організаційно-правові та соціально-економічні основи функціонування. Монографія. К.: Нілан-ЛТД, 2012. 438 с.
52. Шмидт А. Сельско-хозяйственный налог // Хозяйство Украины. 1925. №3.

Святослав Даниленко

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

**Налоговое бремя крестьян в УССР 1923 - 1929 гг. : социально-экономический
дискурс**

Аннотация. *Раскрывается теоретическая составная понятия «налоговая тяжесть» и его социально-экономическое содержание, освещаются количественные показатели поступления единого сельскохозяйственного налога, процентное соотношение взятанного налога к условно-чистого дохода крестьянских хозяйств. Отмечено различие поступления суммы налога в экономически-географических регионах Украины, смещение налоговой тяжести из северных районов к юго-восточным.*

Ключевые слова: *налоги, налоговая тяжесть, налоговое обложение, налоговая система, крестьянское хозяйство, крестьянский двор, зажиточное крестьянство, Украина, УССР, доходы крестьян.*

ABSTRACT

Sviatoslav Danylenko

National Pedagogical Dragomanov University,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

**The tax burden of peasants in the Ukrainian SSR in 1923 - 1929: socio-economic
discourse**

The article reveals socio-economic content of the tax burden of the Ukrainian SSR in 1923-1929. The emphasis is placed on historiographic discourse of the coverage of tax policy in the Ukrainian SSR in the 1920's and the lack of researches on specific phenomena such as "socio-economic phenomenon as the "tax burden" of peasants.

The specifics of the "tax burden" of the peasants are reflected not only in the statistics and economic values of the withdrawn tax, but also in the real socio-economic differentiation of peasant farms, in property inequality and, in solvency. The sectoral approach is used to analyze the distribution of the tax burden on each peasant's household, taking into account its income, material condition, sectoral ratio. By revealing the evolution of the tax burden during the second half of the 1920's, which is the apogee of the NEP, its social and economic efficiency for peasant farms is revealed.

Analyzing the statistical-economic dimension of the "burden", it is stated that more than half of the peasant farms in Ukraine appeared to be tax-able. The rest was taxed on the so-called "non-

taxable minimum», or was exempted from tax. However, the financial commitment was distributed "per household», so the tax pressure had socio-economic features.

The main taxpayers were middle-wealth villagers who felt the particular tax pressure from political and tax authorities. With each tax campaign, the total amount of tax has increased, and the social tax burden on the peasant's household has increased by 100%, even without taking into account the class-based approach while forming expert taxation. Farms with 6 to 15 acres were 40.1% of the total amount of the tax payers, farms with 15 acres or more - 16%, so the "tax burden" is obvious.

The socioeconomic and moral-psychological components of the "tax burden" were perceived by the peasants negatively, as 10-13% tax per the household was rather big. The peasant family was aware that the amount of tax meant depriving them of several pairs of boots, dairy cow, a 1/3 more of the harvest, farming tools. Under these conditions, the statistical-economic dimension of the "burden" turned into a social-mental, since the owner knew better times when taxes were lower.

The tax burden on wealthy groups of peasants was found in the Bolshevik social benefits, as the poorest households were freed from taxes. In 1926/27 21.9% of all taxpayers were freed from taxes as the poorest, in 1928/29 they were 35%, and therefore their tax burden was transferred to wealthy "kulak» elements.

The article also reflects the differences in the amount of tax in the economic-natural regions of Ukraine, shifting the tax burden from the northern regions to the south-eastern.

Key words: taxes, tax burden, taxation, tax system, farm, household, wealthy peasantry, Ukraine, Ukrainian SSR, income of peasants.

REFERENCES:

1. Bubnov M. O tyazhesti oblozheniya naseleniya SSSR // Planovoe khozyaystvo. 1926. №10.
2. V Finansovo-ekonomicheskom byuro // Finansovyy Byulleten. 1925.
3. Volf M. Yedinyy selsko-khozyaystvennyy nalog. Kak on budet provoditsya v 1924 – 1925 g. Kh.: Gosizdat Ukrainy, 1924. 61 s.
4. Vseukrainskoe soveshchanie po selskokhozyaystvennomu nalogu // Ukrainskiy ekonomist. 1927. 12 yanvarya.
5. Vseukrainsjka narada v spravakh siljsjoghospodarsjkogho podatku // Radjansjke selo. 1927. 20 sichnja.
6. Ghroshovyj obigh seljansjkogho ghospodarstva Ukrajinyy za 1926–27 r. Za shhodennymy zapysamy dobrokhitnykh korespondentiv. Statystyka Ukrajinyy №123. Vyp. 4. Tom IV. Serija II. Siljsjoghospodarsjka statystyka. Kh., 1928.
7. Yedinyy selskokhozyaystvennyy nalog. Kh., 1926.
8. Yedinyy s.-kh. nalog // Finansovyy Byulleten. 1924. №39.
9. Yedinyy selsko-khozyaystvennyy nalog 1924-1925 g. Izdanie Podolskogo gubfinotdela. Vinnitsa: Tipografiya im.Lenina, 1924. 30 s.
10. Yedinyy selskokhozyaystvennyy nalog. Polozhenie ot 2 aprelya 1927 goda. Instruktsiya k nemu i postanovleniya Sovetov narodnogo komissarov soyuznykh respublik. M.: Fin. Izd-vo NKF SSSR, 1927. 257 s.
11. Jedynyj siljsjoghospodarsjkyj podatok 1927-28 roku. Kh.: Vydannja Narodnoghogo komisariatu finansiv USRR, 1927. 47 s.
12. Jedynyj siljsjoghospodarsjkyj podatok na 1927 rik // Radjansjke selo. 1927. 12 travnja.
13. Zbirnyk statystychno-ekonomichnykh vidomostej pro siljsjke ghospodarstvo Ukrajinyy. Rik pershyj.
14. Zbirnyk statystychno-ekonomichnykh vidomostej pro siljsjke ghospodarstvo Ukrajinyy. Vypusk 2.
15. Zotov V. K itogam vsesoyuznogo soveshchaniya po selskokhozyaystvennomu nalogu // Ukrainskiy ekonomist. 1927. 19 fevralya.
16. Itogi i perspektivy promyslovogo oblozheniya v Soyuze SSR (k proektu reformy naloga v 1928 godu). Sb. statey s predisloviem Zamnarkomfina Soyuz SSR M.I.Frumkina; pod red. pomoshchnika nachalnika Gosnaloga Soyuz SSR M.I.Lifshitsa. M., 1928.
17. Kapustjan Gh.T. Podatkova polityka radjansjkogho rezhymu v suspiljno-politychnykh nastrojakh seljanstva Ukrajinyy 1920-kh rokov // Carpatyca-Karpatyca. Aktualjni problemy politychnoghogo ta etnokuljturnoghogo rozvytku Karpatsjkogho reghionu v XIX – XX st. Zb. nauk. pracj. Uzhghorod: Dva koljory, 2001. Vyp. 10.
18. Kozacjka T.Ju. Formuvannja systemy derzhavnykh povynnostej siljsjkogho naselennja Ukrajinjskoji SRR (1928 – 1933 rr.): dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ist. nauk: spec. 07.00.01 – istorija Ukrajinyy /Cherkasjkyj nac. un-t imeni Boghdana Khmeljnycjkgogho. Cherkasy, 2005. 217 s.
19. Kornovenko S.V. Lazurenko V.M. Selo. Khlib. Ghroshi: Podatkova polityka radjansjkoji vlady v ukrajinsjkomu seli u period NEPu . Cherkasy: Vidlunnja-Pljus, 2003. 159 s.

20. Larin Yu. Sovetskaya derevnya . M., 1925.
21. Lifshits M. Kakim dolzhen byt selkhozanalog? // Bolshevik. 1926. №2.
22. Materialy dlya opredeleniya roli Ukrainy v obshchegosudarstvennom byudzhete SSSR v 1913, 22 –23, 23 –24 i 24 –25 gg. Kh., 1925.
23. Materialy do opodatkovannja prybutkiv naselennja. Oblik 1926-27 roku. Statystyka Ukrainy №146. Vyp..2. Serija VI. – Kh., 1928.
24. Minjajlo S.A. Podatkova polityka radjanskoji vlady v ukrajinskomu seli v umovakh formuvannja ta utverdzhenija radghospno-kolghospnoji systemy (1930 – 1939 rr.): istorychnyj aspekt: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ist. nauk.: spec. 07.00.01 – istorija Ukrainy /Cherkasjkyj nac. un-t imeni Boghdana Khmeljnyckogho. Cherkasy, 2007.
25. Novyj zakon pro jedynyj siljsjko-ghospodarsjkyj podatok // Radjansjke selo. 1928. 10 travnja.
26. Oljanych V.V. Rozvytok pryvatnogho ta kooperatyvnogho pidpryjemnyctva seljansjkykh ghospodarstv v Ukrajinskij SRR 1921-1929 rokiv: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja dokt. ist. nauk: spec. 07.00.01 – istorija Ukrainy /Kharkivskij nac. un-t imeni V.N.Karazina. Kh., 2015. 40 s.
27. Oljanych V.V.Pryvatne ta kooperatyvne pidpryjemnyctvo seljansjkykh ghospodarstv v Ukraini (1921 – 1929 rr.): istorychnyj aspekt: monohrafija . Kh.: KhNU imeni V.N.Karazina, 2012. 304 s.
28. Pidsumky vesnjanogho obsliduvannja siljskogho ghospodarstva Ukrainy v 1926 r. Statystyka Ukrainy №94. Kh., 1927.
29. Pidsumky osinnikh obsliduvanniv siljskogho ghospodarstva Ukrainy v 1925 i 1926 rr. Statystyka Ukrainy №126. Kh., 1928.
30. Prof. A.Raevskiy i A.Zaporozhenko. Realizatsiya gosudarstvennogo i mestnogo byudzheta na Ukraine // Khozyaystvo Ukrainy. 1926. №5 6.
31. Rukh cin na Ukraini v 1926 r. Serija Khll. T.1. Vyp. 5. Statystyka Ukrainy №129. Kh.
32. Svedeniya o postupenii po edinomu selkhozanalogu // Finansovy Byulleten. 1924. №31.
33. Seljansjki bjudzhety Ukrainy. Monohrafichne obsliduvannja seljansjkykh bjudzhetiv za 1924 – 25 ghospodarsjkyj rik. Statystyka Ukrainy №145. Vyp..3. Kh., 1927.
34. Selskokhozyaystvennyy nalog 1923–24 goda i sostoyanie selskogo khozyaystva Ukrainy // Finansovy Byulleten. 1924. №1.
35. Skrypchyns'ka N.O. Podatkova polityka radjanskoji vlady v ukrajinskomu seli v 20-kh rokakh KhKh st.: avtoreferat dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ist. nauk: spec. 07.00.01 – istorija Ukrainy / Nac. pedagh. un-t imeni M.P.Draghomanova. K., 2014.
36. Statistika finansov // Finansovy Byulleten. 1925. №3-4.
37. Sushko O.O. Osoblyvosti stanovlennja ta funkcionuvannja pryvatnogho pidpryjemnyctva v Ukraini periodu NEPu (1921 – 1928): istoryko-teoretychnyj aspekt. K.: Presa Ukrainy, 2003. 251 s.
38. Tov. Frumkin o sisteme oblozheniya s.-kh. analogom // Ukrainskiy ekonomist. 1927. 10 fevralya.
39. Finansy Ukrainy 1926 – 1927 rik: Statystyka Ukrainy №150. Vyp. 6. Serija IV. Statystyka finansiv. Kh., 1929.
40. CDAVO Ukrainy. F.30. Op.1. Spr.4884.
41. CDAVO Ukrainy. F.30. Op.1. Spr.4889.
42. CDAVO Ukrainy. F.30. Op.1. Spr.4898.
43. CDAVO Ukrainy. F.30. Op.1. Spr.6343.
44. CDAVO Ukrainy. F.30. Op.2. Spr.3760.
45. CDAGhO Ukrainy. F.1. Op.20. Spr.1889.
46. CDAGhO Ukrainy. F.1. Op.20. Spr.2750.
47. CDAGhO Ukrainy. F.1. Op.20. Spr.2755.
48. CDAGhO Ukrainy. F.1. Op.20. Spr.3165.
49. CDAGhO Ukrainy. F.1. Op.6. Spr.45.
50. Ciny na produkty siljsjko-ghospodarskogho vyrobnyctva v siljsjkykh miscevostryakh Ukrainy za 1925 – 1927 rr. Statystyka Ukrainy №145. Kh., 1928.
51. Cheberjako O.V. Bjudzhetna sistema v URSR 1920-kh rr.: orghanizacijno-pravovi ta socialjno-ekonomichni osnovy funkcionuvannja. Monohrafija. K.: Nilan-LTD, 2012. 438 s.
52. Shmidt A. Selsko-khozyaystvennyy nalog // Khozyaystvo Ukrainy. 1925. №3.

Статтю подано до редколегії 16.01.2019 р.